

NEMZETÜNK NAGY KÖLTŐI

14

RAKODCZAY PÁL

SZIGLIGETI EDE

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

R É V A I K I A D Á S

Szigligeti Ede
élete és költészete.

Irtá

RAKODCZAY PÁL.

„LANTOS” könyv- és papirkereskedés
zenemű-, író- és rajzszeraktár
cégt. LICHTMANN MIKSA
Miskolc, Deák u. 6. Telefon 7-24.

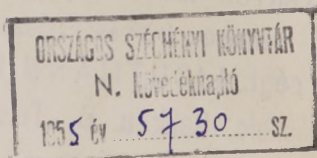
Pozsony. — Budapest.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

284423

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

I.

Az 1890-iki színészeti kiállításon volt egy egyszerű, barna, végtelen egyszerű íróasztal. Az ember azt gondolta volna, hogy valamikor ezen prózai leveleket, számadásokat irt valaki; vagy tán valami kis diák izzadta mellette végig declinációit, conjugációit. Igen, ilyest gondoltunk, mert akkor már nem élt, nem ülhetett hozzá az a shaksperei Prospero, az a bűvész, ki azon a kopott kis asztalon, ha fölemelte bűvös pálcáját, azaz tollát, hát akkor a kis asztal egy varázsos világgá változott, melyben ott rajzottak Borics, Béldi Pál és Rákóczi nagy szenvedélyei, ott szállingoztak sok-sok vigjáték bohókás szappanbuborékai, ott játszadoztak a Csikós, a Czigány bűvös-bájos déli-bábjai. Hajh! nem volt már meg az a fenkölt boszorkány-mester, a ki mindezt végbevitte. Nem ül már ahhoz a bűvös asztalkához Prospero. Pálcáját — tollát — ő is a nagy Nirvána tengerébe hajította.

Irodalmunknak ez a Prosperója Szigligeti Ede volt.

Szigligeti Ede Várad-Olasziban 1814. márczius 8-án született. Családi neve Szatmáry József volt. Hasonnevű atyja, földbirtokos és ügyvéd, anyja Szereip Kelemen Katalin volt. Iskoláit a negyedik latin osz-

tályig Nagy-Váradon járta; a többi és az akadémiai tanfolyamot Temesvárott. Az alsóbb osztályokban középszerű tanuló volt, de a felsőbbekben szorgalma által tűnt ki. Ekkor ismerkedett meg a magyar irodalommal és csakhamar maga is írni kezdett, még pedig, ki hinné a későbbi Szigligetiről? Regéket írt Kisfaludy Sándor módjára. De az mindenesetre jellemző, hogy Kisfaludy romantikus meséi kötötték le figyelmét. Írt szindarabokat, sőt egy regényt is a Pókaiak címmel. Ez is érdekes valami. Szigligeti legjellemzőbb költői alakja mind végig az anya volt s már korán a szenvedő Pókainé érdekelte, kiről később tragédiát is írt. Egy társával, Hazucha Ferenczczel (utóbb irói néven Kelmenfi László) az akadémia ifjúsága közt irodalmi társulatot alakított, afféle önképző kört. Almanachot is akartak kiadni, de az igazgató erről lebeszélte. Műkedvelői előadásokat is rendezett pajtásaival a ház padlásán. Még később is emlegette, mily boldog volt, mikor a papiros dekorációkat készítette. Elvégezvén tanulmányait, orvos akart lenni, de szülei papnak szánták, amihez viszont neki nem volt kedve. Végre abban állapodtak meg, hogy legyen mérnök. Varga János kir. mérnök és Körös-szabályozási igazgató mellékerült, kinek oldalán két évig (1834-ig) dolgozott — kedv nélkül.

Ki nem állhatta a számokat. A térképek mellől, valahányszor szerit ejthette, haza osont — írni. 1834-ben mérnöki tanulmányainak befejezése végett Pestre küldték. Lukács Lajos, akkori ifjú író szüleinél volt a szálláson. Megirigyelte Lukácsot, kinek novelláit Bajza közölte az Aurorában. Ő is szerencsét próbált, de sikertelenül. Most németül tanult. Azt hitte, akkor jobb író lesz. Hisz akkor irodalmukban minden német schemára készült. Félév alatt annyira vitte, hogy Goethet, Schillert eredetiben, német fordításban pedig Shakespearet, Byront is olvashatta. De már előbb erősen tanulmányozta a latin és görög irodalmat.

Jártas volt a mythológiában, mint később római darabjaiból látjuk. Feljárt a budai várszínház előadásaira és kész volt élete tervével, hogy színész lesz. Fel is vették őt tánczosnak, majd kardaloknak, végre ügyelőnek 12 és később 14 forint havidíjjal! Atyja, a ki különben felvilágosodott ember volt, első dühében kitagadta a színészt és eltiltotta neve viselésétől. Szigligeti jó házból való fiú volt. Drámáiban a családi élet rajza mutatja, hogy az úri világot nagyon jól ismerte. Az alföld határán születve, a magyar nép lelkületébe is korán bele látott. Hisz a Csikós költője a Toldiétól pár mérföldre (Szalonta—Nagy-Várad) született. Tanultsága, rövid mérnöki pályája a szellemi és anyagi munka élvét is sorsául adták. Mind e körülmények megértetik velünk működése körét és jellemét, Most hát ki volt taszítva a világba és először is névre volt szüksége. Döbrentei, az egyik budai színigazgató, felütött egy lexikont és ott Szigliget nevén akadt meg az ujja, mint mondják, s így ő adta volna irodalmunknak a Szigligeti nevet. De Kisfaludy Sándor lelkes követőjénél tán nem véletlen, hogy a Szigligeti nevet vette föl. Lett tehát Szigligeti Edvárd első őse — mint Jókai írta róla — családjának. De fájdalom, a férfi ivadékot tekintve, utolsó is. Szigligetinek nagy családja lett, ebben két fia: József és Mór. Amaz színész volt és mint komikus a vidéken elég jó nevet vívott ki magának. Ő vette feleségül 1877-ben Kassán Pálmai Ilkát, kivel együtt aztán a népszínházhoz került. De csakhamar elváltak és Szigligeti József újból a vidékre ment. Az ital ölte meg. A másik fiú, Mór velem járt a gymnasiumba a piáristákhoz, egy osztálylyal lejjebb mint én. Jó, de lendület nélküli, szörnyen józan fiú volt. Mint orvosnövendék halt el. Tehát kihalt férfiágon a nagy „ős“ családja. Leányai azonban élnek. Ezek: Mária, Anna (dr. Kétlyné), Jolán (Lukácsy Sándor gazdatiszt neje), Francziska (Mudronyné), Anna

és Jolán több évig a nemzeti színház tagjai voltak. Jolán kiválóan tehetséges volt.

Maga Szigligeti nem volt igazi színésztehetség. Vörösmarty azt írja róla, hogy a Hűség próbájában ő és Eder Lujza ásitást gerjesztő szerelmes pár voltak. Mindig mellékes szerepeket játszott, még saját darabjaiban is. De hogy is érvényesülhetett volna oly óriások, mint Megyery, Egressy, Lendvay stb. mellet? Mind amellet Szigligeti nem volt úgynevezett csapni való rossz színész. Az öreg Szupertól, a ki a vidék egyik jobb színésze volt, hallottam, hogy sohasem látta senkitől oly jól adva Gémesi nótáriust (a Szökött katonában) mint Szigligetitől. Élete pályáját azonban csakhamar mint író lelte meg.

II.

Húsz éves korában, 1834-ben írta első drámáját, a *Megjátszott cselek*. A darab megbukott, de figyelmet keltett. Különben kézírata eltűnt, nyoma veszett. Ezt követte *Frangepán Erzsébet* (1835). Első sikerét *Dienes, vagy A királyi ebéd*, című szomorújátékával aratta, mely többször került színre. Egyszer a pesti nagy német színházban is előadták. Ettől fogva 1873-ig szakadatlanul írt, úgy hogy évére átlag két darabja esik. (1867-ben 5 darabot írt). Fordulópontot képez pályáján a *Szökött katona*. Ebben fordul először a modern világhoz. Ebben nyúl igazán bele az életbe. Ettől fogva a művészi jellemzés párhuzamosan halad nála a meseszövéis virtuozításával. Már ezelőtt 24 éves korában, mikor *Rózsájával* az akadémia pályadíját elnyerte, tagjai közé sorozta az akadémia, 1846-ban pedig a Kisfaludy-Társaság is. Az utóbbiba Drámai állapotjainkról című értekezésével köszöntött be székfoglalóul. Érdekes polemiája akadt a költőnek 1847-ben Hiadorral (Jámbor Pál). Az utóbbi Törvénytelen vér című drámáját benyújtotta a nemzeti színházhoz, hol nem fogadták el előadásra. De a darab

Szigligeti, titkár kezén ment át és Hiador azzal vádolta, hogy Szigligeti az ő darabja után irta Mátyás fia című drámáját. Annyi tény, hogy Szigligetinek Hiador darabja adott eszmét. De jóformán csakis ennyit. Igaz, hogy tőle vette azt a hatásos művészi fogást, hogy Corvin János anyját is föllépteti. Egyebekben Szigligeti darabja egészen más és sokkal sikerültebb Hiadorénál; noha emezének is vannak szépségei. Húsz év múlva Hiador drámája is színre került a nemzeti színházban háromszor, míg Szigligetié még a 80-as években is többször adatott. Jámbor Pál úgy látszik, nem tudott megbékülni Szigligetivel, mert irodalomtörténetében róla egy szót sem szól.

Szigligeti drámairói munkássága hirtelen 1873-ben ért véget, mikor a nemzeti színház igazgatójává nevezték ki. Valeria volt utolsó előtti darabja és pedig a 102-ik. Századik darabja Struensee volt; az egyetlen idegen tárgyú darab (ha a rómaiakat nem vesszük külföldieknek), melyet irt. 1872-ben december 7-én került színre, amikor is a nemzeti színház fényes ünnepélylyel ülte meg a ritka alkalmat. Ily ünneplés érte Szigligetit különben 1869-ben is, midőn Székötökatonája századszor került színre. Valeria után (1873) egy nagy elméleti műve jelent meg Szigligetinek: A dráma és válfajai, mely ma is legvilágosabb dramaturgiánk. Miért maradt abban Szigligeti dráma-irodalmi munkássága, mely 39 évig nem szünetelt egy évig sem? Kétséggkívül az anyagi kérdés is rúgója volt annak. Szigligetinek nagy családja volt. De hogy az a szorgalom kedv és hivatás is volt egyuttal, azt az bizonyítja, hogy éppen a családi gondok növekvése idején, meglelt korában emelkedett Szigligeti tolla a magasabb régiókba. Sohasem volt rabszolgája a köznapinak.

Még 1867-ben, tehát 53 éves korában kivételesen egy verses elbeszélést ír, Perényinét, csak azért — mint megvallotta — hogy magát a versben gyakorolja!

Ha otthon volt, az íróasztal kötötte le. Jó volt ez a gyermekeknek. Nem kellett félniök „apa“ szigorától. Drámairói munkásságát igazgatóvá létele tette lehetetlenné.

Hiszen akkor még az opera is együtt volt a drámával és nem állt az igazgató mellett akkora hivatalnoki kar, mely segédkezhetett volna neki, mint ma. Utolsó műve a *Kényes Bertók* című népszínműve volt, mely már a népszínházban került színre, de megbukott. Ez bántotta a költőt, De bántotta az is, hogy csalódott a népszínházban, mely a népszínművet s így az övéit is mellőzte. Már arról volt szó, hogy a népszínművet visszaviszik a nemzeti színházba. Szigligeti tárgyalt és Blahánéval, hogy visszaszerződjék. A lapok nem tekintették Szigligeti érdemeit, és igazgatói dolgait kiméretlenül megbírálták, s ezt ő szívére vette. A keserűségek növelték szív-baját, mely végre 1878. februárban megölte. Soha sem felejttem Paulay szépen mondott szavait a nagy költő sírja fölött: „Szíved nem birta meg értelmed nagy erejét: megszakadt.“

Csak 23 éve, hogy Szigligeti meghalt és róla, az emberről alig tud többet az irodalom mint pl. Katonáról. Művei nincsenek kiadva, jellemének emlékei nincsenek megörökítve, csak kevesek által; bár az a kevés igen sokat mondó, mint látni fogjuk. Legszebb dicsérete, hogy csak a színpadon volt genie; odahaza és az életben jó családapapa és nyárspolgár volt. Emlékszem, hogy egyszer a városligetben, a mai Gizella-uton (a Hermina kápolna mellett) a 3 rózsza című kis korcsma félszerében láttam őt kártyázni Paulayval és Komáromyval. A Szökött katona jubileumának hivatalos bankettje után az igazi áldomást megint csak a 3 rózsában itta meg a Szigligeti barátaival. Ilyenek voltak a régi írók. Szerény, igénytelen ember benyomását tette rám, mikor 1874. febr. 24-én, Erkel Hunyadiját 200-adszor adták s a szín-

padon Szigligeti üdvözölte a másik nyárspolgárt, halhatatlan bajtársát, Erkelt . . . Mily kép volt ez! . . . Az egyik gyerekesen könnyeit törülgette, a másik kis papírról, szinte félénken olvasta le beszédét. Mikor látunk két ily nagyot egyszerre egymás mellett mint e két halhatatlant?! . . . Ha nyáron a budai színparkban vidéki társaság jött, Szigligeti átjárt és előadás után a vidéki színészekkel ült össze egy kis korcsmában. Természetes, hogy Szigligetinek irígye is volt elég, sőt cselszövőnek tartották, ki elfoglalja a tért a tehetőség előtt. Legszebben czáfolta ezt meg maga Szigligeti — mint látni fogjuk — és Vadnay Károly. Vadnay a „Főv. lapokban“, mely czikke később Elmult idők című kötetében is megjelent, irt gyönyörű rajzot a „nagy intrikus“-ról. Ez az „intrikus“ persze Szigligeti. És megírta itt, hogy milyen áldott jó ember volt ez az intrikus és milyen szerény.

Mások mellett sokszor, maga mellett sohasem hallottam kardoskodni, mondja róla Vadnay! Többen indítványoztuk, hogy elevenítse föl a Világ urát. Szigligeti azt mondta, hadd pihenjen s hisz nincs már Egressy, a ki játsza. Coriolanra sincs — vetették ellene — mégis elővettük. Az más! felelé Szigligeti — nagy úr (Shakespeare) járhat kopott ruhában, nem szólják meg érte, mint a szegény embert. Egy dráma-bíráló gyűlésen Szigligeti olyat forszírozott, a mit Gyulai Pál izléstelenségnek nyilvánítván, haragosan vette kalapját és hazament. Pillanatnyi csend után Szigligeti így szólt: Igazán bánom, hogy megharagítottam, hisz ő lát el könyvekkel. Hogy nem volt elbizott, mutatja a következő nyilatkozata is. Halála előtt olvasta életében először Plutarchot és ezt mondta: Ha ezt előbb olvastam volna, egészen más drámákat irtam volna. Tiszta szívű önzetlenségének azonban legszebb emléket Várady Antal és Csiky Gergely állítottak. Várady (azt hiszem Iskariótja előszavában, melyet még sokkal előbb egy képes lapban irt meg)

elmondja, hogyan bukott el Iskariótja a Karácsonyi pályázaton. Senkisé sem törődött a darabbal. Szigligeti azonban lehajolt a szerzőhöz, mint a jó apa, fölemelte magához és színre hozta Iskariótot. Csiky Gergely is elbeszéli hogyan fedezte fel őt Szigligeti. Jóslatja elnyerte a Teleki-díjat s ő evvel beírta. Fölvette a 100 aranyat és szépen hazautazott a temesvári szemnárúmba. Egyszer csak levelet kap Szigligetitől. Tudatja vele, hogy kivette darabját az akadémia kézirat-tárából, elolvasta és színre akarja hozni. Jöjjön azonnal, hogy megbeszéljék a javítanivalókat. Csiky persze követte a meghívást és a legjobb akarója Szigligetilőn. Ő volt az, ki figyelmeztette, hogy forduljon a jelenhez is! Ugyanígy bánt el Szigligeti Tóth Edével is, kinek a nemzeti színházban adott egy kis hivatalt, hogy az irodalomnak élhessen.

Halála után vagy tiz évvel Nagy-Várádon irodalmi társaság alakult, mely czíméül a Szigligeti-Társaság nevet viseli. E derék társaság azonban eddig nem pótolta a hiányt, hogy Szigligeti életrajzára, adatok gyűjtésére és művei kiadására történjék valami. Ugyancsak Nagy-Várádon az 1900. októberében megnyílt új színház Szigligeti színháznak nevezték el, melyet — Szigligeti-darab nélkül nyitottak meg, s melyben műveit nem kultiválják. Szobra még ez időszerint várja indítványozóját.

III.

Minden ember munkásságában lelkületének fejlődése mutatja meg a forduló pontokat. Ezért Szigligeti működése, szellemének fejlődési fokozatai folytán három főbb szakaszra oszlik. Az első szakaszt azon törekvése mutatja, melynek főczélja a nyers hatás. Mentül gazdagabb mese, jól elrendezve, ez volt eleinte főczélja. Ezen szakasz 1843-ig tart, a Szökött katona sikeréig. Ebben a próza uralkodó nála. Nyelvezete itt még pongyolább és nem sokkal újabbszerű kortársaiénál. A Szökött katona nagy fordulatot jelez. A magyar

élet nagy szituációi érdeklik a falu, a város és történet életében. Az egyes ember viszonya a társadalomhoz lép föl mint legfőbb kérdés. Azért még Mátyás fiában is demokratikus tendenciát penget. A drámai jellem emelkedik a pusztán hatásos mese fölé. Elül jár Gritti impozáns alakja. Körötte a többiek. A haszonlevő, ravasz Zápolya, a korlátolt kevés beszédű Kinizsi (Mátyás fiában) Rákóczi, Zrinyi Ilona valóságos mesterművek. De még a próza uralkodó, mert a műfaj főként középfaju dráma, mely a második időszakot jellemzi. Hanem ez a próza egészen új. Szigligeti Jókaival megalkotja a beszéd új nyelvét. Az utolsó időszaknak kezdője a Czigány (1853). A cselekvény mindinkább kevés jellemben, egy-egy általános eszmében összpontosul; annival inkább, mert a cenzura nem engedte meg a kor kérdéseinek szellőztetését. Már a Czigányban Rózsi lírai alakja a középpont. A történeti tanulmány a legnagyobb apparátussal lép föl már III. Bélában. Rendkívül jellemző, hogy Szigligeti ez időszakban fordul római tárgyakhoz.

A tragédiában Diocletian, Nagy Konstantin, Beldi Pál, Nadányi, Fény árnyai, Trónkereső, Valeria és Struensee; a vígjátékban a magasabb stílű Fenn az ernyő, nincsen kas, az elegáns Mama; a népszínműben a népdal és táncz nélküli Lelencz mutatják, hogy a költő a tiszta eszményt keresi és részben minden téren meg is találja. Nyelve tökéletes modern s mellette Vahott, Obernyik és mások elmaradnak. A vers az uralkodó. Még Rózsi is nagy jelenetében kötött nyelven szól. Ez időszak végén a költő tolla kiesik kezéből.

Szigligeti első vígjátéka Rózsa, melylyel első akadémiai díját nyerte el 1840-ben. E vígjáték már mint reformátort mutatja be Szigligetit. Kisfaludy Károly egész a Csalódásokig Kotzebue tanítványa. Erőltetett helyzeteket teremt, hogy ne vessünk. Az egymással

szemben levő emberek valószínűtlenül eltitkolják kiletüket csakhogy vígjátéki helyzetek támadjanak. Már a Csalódásokban mindenki tudja, kivel van dolga és a másik fél gyöngéit akarja felhasználni a magajavára. Itt kapunk először vígjátéki jellemeket, közöttük a legkitünőbbet, a legjobb magyar tipust, Mokányt. Azonban Lombai túlságosan együgyűvé van téve, hogy a vígjátéki szituáció lehetségessé legyen. A modern vígjáték itt meg van kezdve. De Kisfaludy Károly meghalt, nem folytathatta. Társai Fáy András, Kovács Pál, Gaál József a régi úton maradtak; Csató Pál egyetlen művében csak felvillanó tehetség volt. Szigligeti indul első az új úton, túlszárnyalva mesterét. Rózsájának némileg mintája Köröndi Lina (Csalódások) de csak általánosságban. Szeszélyessége pillanatnyi bonyodalomba sodorja Bábel lovaggal és Toldival! Szigligeti szerepelteti először íróink közt nagyobb műben Toldit, még pedig a vén Toldit. Kisérlete jelesen sikerült. A hős komikai helyzetekbe kerül, a nélkül, hogy vesztene nimbusából. Sőt előáll a félelmes és komikus közti ingadozás érzete. Hajlandó Bábel lovag helyett leeresztett sisakkal vívni, látszólag, hogy Bábelnek szerezzze meg Rózsa kezét. Ez a fogás a Kronsteini harczjáték című lovagdrámából van véve, mely akkor divatos volt. Arany Toldi szerelmében Szigligeti Rózsájából vette át ezt a csel fogást. Sőt Arany Benczéje is Szigligeti pompás genrealakjában, Nagy Endrében bírja tán eredetijét. A darab hőse azonban Bábel lovag, egy Biberachféle szélhámos kalandor. Jó jellem típus ez, és az első modern csevegő, jobban mondvá fecsegő a magyar színpadon. László, a kitünő salon-csevegő színész fenn is tartotta sokáig. 1858-ig 16-szor került színre Rózsa. De még 42 év múlva is, 1882-ben néhányszor színre hozták a Nemzeti Színházban.

Azonban rájött Szigligeti, hogy a vígjáték igazi tere a modern kor.

Hogy Szigligeti igazi genie volt, a ki fölismerte a kor jelszavát s ezt meg nem művelt talajra tudta átvinni, azt legközelebbi vígjátéka a Vándorszínészek (1844) mutatja. Nála itt a vígjáték tradíciós szobája, kertje nem külön világ, hanem a külvilág egy része, az utcza, a salonélet kiágazása. A kritikusok jelenetét akár csak Csiky Gergely írta volna, olyan modern hangzik. Ezután írta a Pasquillt.

A Pasquillal végződik Kisfaludy Károly kora és kezdődik a másik, az, a melyben élünk. A Pasquill egy ugrás a jelenbe. Itt az emberek már nem kisvárosi, hanem fővárosi alakok. Nem csupán a családi érdekek, hanem a közszellem, közvélemény szabályozza az emberek gondolkozását. Ez érdeme a Pasquillnak s ez érdemből nem von le az semmit, hogy csak háromszor adták.

Tizenegy év múlva írta meg Szigligeti azt a két vígjátékát, melyeket még ma sem ért útól a magyar vígjátéki irodalom, vagy legalább túl nem haladt. Egyik a Mama, (1857) másik a Fenn az érnő nincsen k a s. Mind a kettőben az asszonyi hatalmaskodás komikuma van kiaknázva. Ki tagadhatná, hogy a házi életben az asszony, a feleség és pedig az idősb feleség, az anya, még inkább az anyós mily meghatározó szerepet játszik? A Mama prototípjé az anyósna. Sajátságos, hogy a francia bohózat csak most kultiválja az anyós komikumát, a mire Szigligeti négy évtizednél előbb jutott el. Csakhogy a modern francia bohózat anyósa a legtorzabb, szinte visszataszító, sokszor erkölcstelen hárpia, míg Szigligeti Mogorinéja mindig tisztos matróna is marad egyuttal, ki egy esetben, hihetetlen, de jellemző a „Mama“ erkölcsi előkelőségére nézve: veje pártjára áll. A Mama típusán kívül a vidór Ormi Béla, az agglegény Szegfű, a lele-

ményes Ugri Miska és a kedves Esztike sokáig pompás alakjai maradnak a magyar színpadnak.

A Fenn az ernyő nincsen kas-ban Szigligeti a magas stílú vígjátékot kísérlette meg. Versben írta, szigorúan kimért cselekvénynyel, epizódalakok nélkül. A kísérllet meglepően sikerült. Szigligeti a jambusban is megmaradt az élet festőjének. Cseppet sem hozza őt zavarba az, hogy versben kell beszéltetnie alakjait és a kedves Etelkával könyvedn ezt mondatja jambusban:

Ön hívott a'yám?

A fánkot ép most kezdtem metszeni.

Kiválóan gördülékeny a második felvonás hetedik jelenete. A rimelés oly hangzatos s a modern beszéd és kötött forma közti ellentét oly bájos mint Dóczy Faust-fordítása.

A vígjáték szerelmese két leány között ingadozik. De épp ez a helyes. A költő békét hagy a romeói szenvedélynek, mely tragédiába való. Az élet átlagos érzelmét adja nagy szenvedély nélkül, s így találja el a vígjátéki kört. Várkövi báró mégis Etelkát szereti meg, a ki szerény, nem nagyzó, mint testvére, Gizella. A háziasság búvöli el benne Várkövit:

Midőn piacra vásárolni ment,

Nyomában voltam s végig hallgatám,

Mint alkudott egy óra negyedig.

Egy-egy kofával. Láttam, a cseléd

Karján kosárral mint zsémbeskedik:

„Menjünk kisasszony! Nem szégyenli, annyit Alkudni?“ — Ez is főerény

Előttem, mert kissé fősvény vagyok.

És láttam aztán, mért fősvénykedik

E kis gazdasszony s hogy mért alkuszik

Élethalálra egy pár garasért:

Mert a mit ekkép meggazdálkodott,

A koldusok közt osztogatta el.

S midőn bevégzé a vásárt, haza

Küldötte a cselédet a kosárral.
 És én azon törtem most fejemet,
 Hová fog menni kis gazdasszonyunk?
 Kétségkívül barátnőt látogat meg?
 Hogy ami szívét nyomja, elcsevegje?
 Oh nem! templomba ment.
 Utána mentem,
 Együtt imádtuk s tán egy gondolattal
 Az istent, tán ugyanazon szavakkal.
 Eltávozott; de arczán látható volt,
 Hogy megkönnyebbült szívvel ment haza:
 De én rehezült szívvel váltam el;
 Mert e percztől szerettem, igazán,
 Mélyen s örökre!

Feltűnő hogy egy báró házias érzületű. De éppen Szigligeti korában élt Sopronban egy Festetich gróf, ki pazar apja után oly takarékos volt mint Várkövi.

Etelka és a Mama Esztikéje valóban kedves leány-egyének és megczáfolják Gyulai Pál azon ítéletét, hogy Szigligeti nem tudott leányalakot festeni és hogy stereotyp volt. De melyik író nem az? A fiatal leány a legnehezebb típusz. Molière óta a francia írók sem voltak képek e nemben ujat adni. És ha Szigligeti leányait a kevés érzelmű Csiky- és Herczegéivel, a cigarettázó Gyurkovics-lányokkal hasonlítjuk össze, akkor látjuk mennyivel több volt a régi mesterben a szív, a kedély, mint az ujakban.

E vígjáték belbecsét az biztosítja, hogy cselekvénye egészen a jellemek elhatározásai- és ötleteinek egymásba illeszkedéséből áll. Minden szemünk láttára történik. A nagyralátás ingere mozgatja az embereket, a kit t. i. erre hajlandóak. A legnagyobb ezek között Rejte, hí típusa az aszfalt-lovagnak. Igen sikerült modern alak. Már Bábel lovagban kereste hozzá a hangot Szigligeti, míg a jelen vígjátékban minden ízében, épp oly finoman, mint jellemzetesen megalkotta. A kettő közé esik Hajnalosi Seraphin (Dalos

Pista). Ez ugyan nyersebb, bár éppoly mulattató kiadása Rejteinek. Rejtei médiuma különben a nagyralátó Donátfiné, ki férjét fényűző életbe lovalja bele, hogy leányaikat jól adhassák férjhez. A bonyodalom, kifejlés a legtermészetesebb s a komikai momentumok perczig sem szünetelnek, kivéven a szerelmi jelenetek alatt. A Fenn az ernyő nincsen k a s oly magaslat a magyar vígjáték világában, melyet Szigligeti után csak Rákosi Jenő Aesopusa és Dóczy Csókja (de csakis lira dolgában) szárnyaltak túl. De ezek sem azon műfajban, t. i., a teljesen modernben. Szigligeti műve Molière Tudós nők-jének a világából való s ezt a műfajt iróink nem kultiválják; de nem a külföld irói sem.

Maga Szigligeti többé nem érte el vígjátékban e magaslatot. A N ő u r a l o m, (1862) bár sokszor adták, nem áll azon fokon. Későbbi darabjai, u. m. K e d v é s h i v a t á s, N e f u j d, a m i n e m é g e t, ettől messze maradtak. Utolsó vígjátéka az Uj világ volt. Együtt pályázott 1872-ben Dóczy Csókjával. De az utóbbi nyerte el a Teleki-díjat. Az embernek az ifjú Sophokles jut eszébe, ki mellett az öreg Aeschylus az olympiai versenyen megbukott.

IV.

A L e l e n c z Szigligeti utolsó hatásosabb népszínműve. Forduló ez az ő pályáján. Szigligeti a jövő költője volt mindig. Ilyen ő a L e l e n c z ben is. Megérezte ő, hogy a népszínmű kimerült. Nem volt oly szűk látókörű, mint utódai. Hiszen még ma is áll a balhit, hogy a népszínmű külön műfaj, melynek külön színház kell. És a népszínház igazgatóit folyton ostromozzák a lapok, hogy a népszínművet elhanyagolják. Szigligeti tudta azt, hogy a népszínmű is csak olyan tárgy a dráma számára mint minden más. Hisz a falu élete a legegyszerűbb a világon. Hogy lehetne az, hogy épp a falu szolgáltasson mindig más meg

más tárgyat? A nép szereti a dalt. De azért szép hangú énekes épp a nép között ritka, mert a mezei munkában elreked a hang. Blaháné, Tamássy, az ezüst-hangú művészek épp a népélet kiáltó ellentétei voltak. A népszínmű Tóth Ede óta hamis valami. A népszínmű hőse, hősnője paraszt nyelven beszélő úri emberek, kik a népéletben nem léteznek. Néha akad ilyen. Ezeket fel is használta Szigligeti. De igazában belátta ő, hogy a falun csak népdal van, de nem baritonista és sopranista. Megirta a *Lelenczet* egyetlen dal nélkül. És követője Szigeti a *Vénbakanoszt* (már előbb csekély énekkel), a *Kisértetet* szintén dal nélkül írta meg. Pedig ki ismeri úgy a népet, mint Szigeti? De a *Lelencz* más tekintetben is forduló. Nép alatt nálunk a falu népét szokás érteni. Külföldön nép: a városi nép. Szigligeti a *Lelenczben* a városi életből indul ki. Hősnője, Julcsa egyszerű cseléd, kit egy úrfi elcsábít és bajba dönt. Maga Tóth Ede, kit a népszínmű regenerátorának szokás tekinteni, holott nem az, csak Szigligeti szerencsés, de sokkal kevésbé talentumos utódja, követte Szigligetit. Egyetlen parasztszínművet írt.

A kintornás családja, a *Tolencz* már városias darabok. A *Lelencz* nem oly becses mint Szigligeti igazi népszínművei, bár szép, megdöbbenítő darab. Az eltűnt csecsemő, az anya eltitkolása olyan helyzeteket szül, mik már előre elvesztik ingerüket az által, hogy a megoldást nagyon is magukban hordják. Ki hinné, hogy e helyzeteknek rossz végük lesz? De pl. a *Csikósbán* utolsó perczig rossz végben hisz a néző, s ez fokozza az érdeklődést és a jellemrajzot a költő részéről. Mert annál inkább a jellemre kell fordítania a figyelmet, hogy a megoldást valószínűvé tegye. Sok a véletlen is a *Lelenczben*.

Igy az, hogy Julcsa ugyanazon házba kerül mint szobalány, a hol csábítója jegyes; továbbá, hogy ugyanaz a bírāja, a ki elcsábította. Az utóbbi szituáció

Galotti Emiliából van véve. Minden dráma lezárása hosszadalmas, mely törvényszékkel végződik. Ennek oka megint csak az, hogy a néző előre tudja a kimenetelt. Az elítéltnek fel kell mentetnie. Ez teszi a Viola, Betyár kendője, Magduska öröksége befejezését lapossá. De ebben is Szigligeti volt az újító és a fentemlített népszínművek szerzői, Szigeti és Abonyi őt követték, mert Sz. már a Két pisztolyban színrehozta a törvényszéket. Hanem a Lelencznek is megvannak a maga specziális alakjai, melyek életteljessé és valóban élvezhetővé teszik a színművet. Kiválóan jellemző genrecsoport Kotori falusi jegyző családja a nagyralátó feleséggel és kisasszonynyal. Kedves alak Bokori ispán, a fürge, jó kedvű és jószívű ember. Az öreg rektor, Julcsa apja is erőteljes alak és életből vett valami az a fátuma, hogy annyira fél a nevetségéstől. Péter, az öreg komornok meglepő abban, hogy tiszteletet gerjeszt. Hanem a legjellemzőbb Bertók, az elvetemült fiú, ki telve van akasztófa humorral. Gyávasága, haszonlesése valószínűvé és mesterivé teszik a bonyodalmat, mely a csecsemő eltűnését az ablakból követi. Meg kell jegyeznünk, hogy Tóth Ede kintornás családja szemmel láthatólag másolta Julcsát és esetét.

V.

A fény árnyai, e modern tragédia kitünő bizonyossága annak, hogy mennyire haladóképes talentum volt Szigligeti. Egész életében a jövő költője. Azért élvezhető sok műve ma, 40—60 év múlva, sőt lesz is soká élvezhető. Pl. Gaál József már a saját korában elévült. A Szerelm és a champagneiben az ügyes bonyodalom daczára a németeskedés gúnyolása szinte elcsépelt valami. Ezt még Szigeti is követte a 60-as években irt Falusiakjában.

Szigligeti előtt minden műfaj érdekes volt. Még Tóth Ede sem tudott a népiesnél magasabbra emel-

kedni. Mikszáth, aki jeles humorizálója a modern gentrynek, nem képes magát történetiróvá átalakítani.

A Csikós költője azonban éppoly otthonos volt a mult világában, mint a jelenben. És ebben a csapszéktől fel a szalónig megtalálta az emberi viszonyoknak és magának az embernek érdekes típusait. A Fény árnyaiban megelőzte Csikyt, ki a Vasemberben iparkodott megoldani a modern verses tragédia problémáját. És ha ez egyiküknek sem sikerült, a régibb, Szigligeti kísérlete mindig élethivebb rokon-szenvesebb darab marad mint kísérlet is, mint utódaié (Almási Clarisseja és Toldy István Kornéliája).

Miért nem életképes a modern tragédia? Mert a tragédia a mult világába való, mikor az erőszak és a hatalmaskodás által egyik fél (pl. király, hadvezér, zsarnok, nép) úgy megbilincselte a másikat, hogy az utóbbi az erőszak elleni fellázadásában oly helyzetekre volt kénytelen, amelyek ma már nem lehetségesek, nem is szükségesek. Az erőszakos megoldást, a halált ma kikerüli az ember. A nyomás, mely őt éri, olyan természetű, hogy megalkuszik vele, megalkudhat vele. Van öngyilkosság elég, de ennek oka ma ritkán tragikus. A sikkasztó, a szerelmes, ki magát főbe lövi, majd mind gyenge ember, kinek törekvésében, szenvedésében nincs nagyság, a mi a tragikum első feltétele.

Minden társadalmi dráma a nemzet társadalmából indul ki. A francziák társadalma vagyonos, ott nem a gond, nem a bukás rajza a fő, hanem a családi viszonyok elfajzása. Nálunk az a fő társadalmi kérdés, hogy tovább nyujtózkodunk, mint a takarónk ér Csiky (Proletárok, Czipra nyomorúság, Stomfay család) és Szigeti (Rang és mód) festettek később erről hatásos képet. De előttük Szigligeti volt az, a ki e rákfenére először irányozta a figyelmet a Fény árnyaiban. Már a Mama című vígjátékában a férj szegényebb a nőnél és így futólag a vagyontalan helyzet megalázó voltát is érinti. A Fény árnyaiban fordítva van. A férj

gazdagabb a nőnél és ez aránytalanság egy katastropha kútfeje. És mily igaz ez! Csakhogy Szigligeti idejében még csak sebekről volt szó a költészeten. A seb pedig begyógyul, vagy hirtelen öl. Az ő utódainál (és ez a mai kor!) a seb gyógyíthatlan betegség ragályos kór, a színpad pedig kórház. A Fény árnyai a vagyon és sors, az anyagi és és érzelmi aránytalanságnak valóban megdöböntő képe. Látjuk, mily elhatározó az élethelyzet az emberi jellem alakulására nézve. Charlotte, a szegény, de rangjára büszke marquisnő, ki férjét. Nyárai Bélát tönkre teszi, a költő legérdekesebb alakjainak egyike. Igazán sokoldalú jellem. Szívtelen, amilyen szívtelen csak nő lehet, ha ily útra tér; józan és végül gonoszszá lesz önzése által. Érdeklődésünket az által biztosítja, hogy némileg mintha az ő szempontjából igaza is volna. Ne szólj! — mondja szemrehányó férjének:

Nem várna ily borzasztó ébredés.

Te annyi pompával vettél körül,

Hogy elvakítá, mert felülmulá

Merész reményimet. Nem hittem akkor,

Hogy mindez ámítás, köd, csalódás.

S te szólsz csalásról? Itt csak én vagyok

A rászedett, megcsalattatott.

Midőn sovárgva jobbomért esengtél

Távlatban a nyomort mutattad-e,

Azt mondtad-e: pár évig légy királyné,

Hogy egykor annál kinosabban essék,

Hogy koldusnő vagy. Ime az vagyok,

S ő még becsületről mer szólani.

Nem mondtad-e, hogy bátyád birtokit

Szintéu öröklöd! Vagy az én hibám,

Hogy büszkeséged ebből is kizárt?

Megrendítő sarcasmussal jegyzi meg erre a szegény férj:

Tovább, tovább! Ez méltó bűnhődés.

A női jellem ismeretére mutat, hogy a nő képes

a rideg valóhoz is alkalmazkodni. Charlotte, midőn férjével szerényen összehúzódnak, vidáman mondja Matildnak:

Ezen bokrétát Bélának kötöttem,
Te a tiedet add Szenczeynek.
Most szépen a varróasztalhoz ülünk
És tízig dolgozunk. Akkor megint
Az aratókat kell meglátogatnunk.

De az ő alkalmazkodása kérlelhetlen következetes és önző. A csődből megmentett százezer forint eltitkolására veszi rá férjét, a ki ez összegből éppen egy szegény hitelezőjét, egy tanítót akar kielégíteni. Charlotte a legridegebb józansággal csak uzsorást lát azon szegény ördögben, a ki főbe lövi magát. Ez viszi lejtőre a férjet, ki búskomor, életunt lesz. Elhanyagolja nejét, ki magát Szenczey karjába dobja. E bűnös szerelem azonban nincs előkészítve. Mert soká azt hiszszük, hogy Charlottenak nem kell Szenczey. Pedig ez szükséges lenne, mert ez a szerelem teszi gonoszszá Charlottot, kinek főtörekvése, hogy férjét az örültek házába csukassa. Mily való momentum! Hányszor olvashatjuk nagy családokról, hogy ily borzasztó gazságra vetemednek. E jelenséget Szigligeti megdöbbentő módon vitte színpadra.

Enyhíti némileg Charlotte rosszaságát, hogy (midőn egyedül van is) legalább áztatja magát azzal, hogy meg van győződve Béla örültségéről:

Nagy önfeláldozás

Lett volna tőlem, egy örülttel élnem,
Mert ő az — örült — a midőn erőt
Vesz gyöngé lelkén a lázképzéledés.
S én titkolám ezt a világ előtt.
Ápoltam örököttem, vigasztalám.
Ah, mennyit tűrtém e félév alatt.
És mennyi kísértésnek álltam ellen.
Hogy hű maradjak e boldogtalanhoz,
Ki már nem is szeret.

Nem, nem szeret —

Hiába mondja. Nincs okom kimélni,

Ki köthet egy örülthez engemet?

A fönnbbi jellemzési hiányhoz számítjuk a darab végjelenetét is, midőn Charlotte Béla parancsára kiisszsa a méregpoharat. Charlotte iszonyúan bűnhődik Szenczey által, ki őt cserbenhagyja, megtörik egészen és tehetetlenül omlik a boszuálló Béla halálos ölelésű karjaiba. De a mily hajthatatlan kemény Charlotte, azt hiszszük, nem lágyulhat ennyire. Ismételjük azonban, hogy nőies megadása a végjelenetben jól eső, költői valami.

Ez a Charlotte színirodalmunknak egyik legjelentékenyebb és legindividuaisabb női jelleme és mi magyarok büszkén állíthatjuk Sardou Fedorája ellenébe. De a tulajdonképeni hős, Nyárai Béla is érdekes. Eleinte ugyan szinte bárgyú, hiszékeny embernek látjuk, a ki annyira rabja egy nagyzó, lelketlen nő szeszélyeinek. Így szól nejről:

Midőn e palotát

Kibérlém, mint gyermek futkosott.

Egy csók, egy ölelés s egy néma köny

Megmonda mindent. Hát mikor cselédink

Pompás livróját s a fogatokat

Meglátta.

Majd midőn neje a szerényebb pesti lakást fitymálva, mondja:

De ugy-e nem kívánod, édesem

Hogy át ne öltözzék az áldozat?

Azért tekintsd meg: felhordták-e a podgyászt?

Aztán, ha van, küldd a szobaleányt.

Erre Béla elragadtatva jegyzi meg:

Nagylelkű asszony! Ez alkalmakkor meglehetősen vizesű benyomást tesz ránk e hős. Hol a nagyság a modern jellemben, a modern helyzetben? A nagyság, minélkül tragikum nem képzelhető. Béla akkor nő előttünk, midőn szívét nem bolondnak, hanem nemes-

nek látjuk. Mikor az öngyilkos halála pótolhatlan rést üt lelkiismeretén. Majd később nejében csalódva a boszú aczélozza meg jellemét. A lelkiismereti gyötrődés megkapó és morális ez alakban.

Nem hiába volt Nyárai kedvence a 60-as és 70-es évek hősszerelmeseinek. Általában a Fény árnyai korán túl és soká kedvelt repertoire darab volt, kivált a vidéken, sőt élvezhető lesz mindig. Hogy letűnt a műsorról csodálhatják-e? Ami modern, annak éppen az a sajátsága, hogy a modernt elégíti ki csak s így leghamarabb egy modern darab évül el. Fourchambault család- és a Rantzauknál alig volt ünnepelebbebb modern darab. És ime mikor 20 év múlva újra felelevenítették, már — nem kellett! Mert már nem voltak modernnek. A túl modernisták rettenetes ítéletet olvasnak magukra. Nekik csak a modern kell. De tiz évvel később már ők sem kellenek, mert utódaik éppen úgy gondolkoznak mint ők: nekik is a modern kell. De ha az író eszményi marad a modernben, mint Szigligeti, ha versben ír, mindig élvezhető marad, kivált, ha így ír:

Mi kevesebbért is meglőjük magunkat.

Például, a ki kártya közt adós

Marad s fizetni nem tud; mert hiszen

Az becsstelenség. De ki mindenét

Eltékozolja és bukása által

Néhány szegény családot tönkre juttat,

Az csak könnyelmű, tékozló fiú.

Barátunk nőjét elcsábítani

Nem becsstelenség, sőt érdem, hanem

Ha érte a férj nem vív, becstelen.

S a csábító, ha férjét meglövi

Vagy meglövik, valódi hős.

Sardou, Dumas szólhattak ennél ragyogóbb szellemességgel, de mélyebb sarcasmussal igazságot nem vetettek oda, mint a mily modern szemmel vizsgálja itt Szigligeti a való fonák gavallérságát. Nála még

erkölcsi színezete van a költői iróniának, a mi ma már fájdalom, nem divat.

VI.

Szigligeti nagy vígjátéki és népszínműi sikerei daczára a tragédia világában és különösen a történelemben érezte magát boldognak. Közben folyton a drámát kultiválta. Megnehezítette utódainak helyzetét. Elírt előlők minden hálás történeti tárgyat. És a mi neki nem sikerült, az utánna másnak is alig sikerült. Ez oly tény, mely egymaga elnémithatná, vagy legalább gondolkodóba ejthetné kicsinylőit. Merte-e utána megírni valaki Grittit, Mátyást, Rákóczit, Boricsot? A mi nem sikerült neki, ott mindig a meddő talajban van a hiba, melyből nem teremthetni életképest. Tragikai pályáján az első nagyobb szabású mű Gritti, mely 1845-ben került először színre és oly hatalmas szerepe lett Egressy Gábornak, hogy 18 év alatt 26 előadást ért meg (csak Pesten!)*) Egressy után Molnár Györgynek lett a vidéken parádés szerepe. Gritti, A világ ura, Béli Pál és a Trónkereső kimagasló csúcsok Szigligeti pályáján; de kimagaslók a magyar drámáén is. Gritti és Nagy Konstantin (a Világ ura hőse) nagy nehézségeket gördítettek a költő elé, hogy győzzön. A magyar közönség még ma sem oly intelligens, mint a külföldi, mely nemcsak szívével, hanem eszével élvezi a színművet. Nálunk gonosz hőseivel még egy Shakespeare sem boldogul. III. Richard, Macbeth, nem birnak gyökeret verni. Bántja közönségünk szemét az idegen hangzású név is a színlapon (Richárd). Csak nagy művészet menti meg a gonosz hőst a magyar színpadon. Közönségünk sympathizálni akar a színpad hőseivel, Gritti és Konstantin nem alkalmasok erre.

Pedig Grittiben Szigligeti mindent elkövetett,

*) Meg kell jegyeznünk, hogy Egressy 1849-től 55-ig távol lévén, ez idő alatt Gritti is szünetelt.

hogy szívet adjon a vérengző zsarnoknak. Ez a vérszomjas tigris apa, még pedig jó apa. Szigligetinek csak annyi támpontot adott a történelem, hogy Grittit fiaival együtt végzik ki. Ő ebből azt a szituációt teremtette meg, hogy Grittinek az a büntetése, hogy fiai kivégeztetését kell végig néznie. Mily megkapó az, midőn már csak azért könyörög, hogy azt a fiát végezzék ki később, a kit jobban szeret. Az is szerencsés következtetés a történeti helyzetből, hogy Gritti fiát apjáért nem fogadja el Czibak vőjének. Az apa neve átok a fiún is.

A költő egyébiránt a hatalom emberét, a nagyra-vágyót is törekszik benne rajzolni. Azt mondja fiainak, hogy: „a szerelem legizzőbb szenvedélyei jéghidegek a hataloméihoz képest.” Shakespeare tanulmánya meglátszik Gertrud nagy jelenetében, midőn fellázítja a népet. 1842. február 26-án, Lendvay jutalomjátékául került színre nálunk először (és akkor is csak egyetlen egyszer) Julius Caesar. Gertrud jelenete Antoniusénak behatása alatt iratott. Ez a shakespearei hatás Grittin meglátszik.

Szigligeti természetesen maga volt kénytelen Grittihez mesét készíteni, mert a történelemben Grittiről néhány jellemvonáson, és a Czibakkal való jeleneten kívül mit sem talált. És e mese érdekfeszítő és igaz is. Igaz, mert a kornak megfelelő.

Egyik bíráló hibáztatja Szigligetit, hogy nem bűnei buktatják meg Grittit, hanem neje Gertrud. Ez a kifogás téves. Szigligetnél is a nép, Majláttól vezérelve, fogja ostrom alá Medgyest, hol Gritti bezárkózott. Csakhogy drámában mindig **egy** ember kell (az egész népet kihozhatná színpadra?) a ki a történelem népét felbujtsa. Ezt az egy embert nem találta meg Szigligeti a történelemben. Majlát István nem lehetett ez az ember, mert a költő nem talált semmi kapcsolatot közte és Gritti között. Ha pedig megcsinálja a kapcsolatot, az száraz, politikai érdek leendett. Tehát a legérdekel-

tebb boszulót, Gertrudot tette azzá. És ez egész jól is volt így. Hatalmas jelenet az, midőn Gritti az elveszettnek hitt Gertrudot meglátja. De a boszú mindig kétélű kard és Gertrud nem számította ki előre, hogy az apával a fiúkat is elveszti. Ezért Gertrud is hatalmas tragikai alak és Szigligeti pályáján, ki — mint irodalmunkban kivüle senki — az anya költője, egyik legszebb anyja jellemét alkotta meg Gertrudban.

Szigligeti addigi drámái jóformán előmunkálatok első nagy alkotásához, Grittihez. A Szökött katona első örökbecsű drámája, Gritti első igazi tragédiája. Ebben már a meseszövéssel vetekedik a jellemek, és az egész jellemzés ügyessége. Kár hogy Grittit nem versben írta. Nyelvezete folyékony, színes, erővel teljes, de a legszebb próza sem lehet soha oly hangzatos, és mindig hamarabb évül el a még gyengébb kötött beszédnél is. Már csak ezért is egy fokkal magasabb áll a Világ ura.

A Világ ura 1856-ban került színre mindössze háromszor.

Vadnay Károly még 15 év múlva is (midőn Szigligeti 100-ik darabja, Struensee alkalmával a nemzeti színház ünnepelte a költőt) megemlítette, hogy: a Világ ura csak azért tűnt le, mert nincs rá színészünk (Fővárosi lapok). Látható ebből, hogy a Világ ura három első előadása mily benyomást keltett. Utoljára a lelkes Kovács Gyula vette elő 1879. márczius 7-én Budapesten és később Kolosvártt.

Bayer József, ki nem nagy méltánylója Szigligetinek, azt mondja e szép darabról, hogy méltatlanul érte a feledés. E sorsra a darabot mindekelőtt antik tárgya kárhoztatta. Népünknek nem kellenek a „leples“ római darabok, ha még oly jók is különben. Láttuk, Julius Caesar sem bírt gyökeret verni és a Világ ura után két évvel Antonius és Cleopatra is csak egy előadásig vitte*) Constantin

*) Jókainé-Laborfalvy Rózsa jutalomjátékául 1858-ban.

szerepe nem is oly hálás mint Grittié, tehát Egressy nem remekelhetett vele annyira. És vegyük hozzá azt, hogy akkor még a nemzeti színház nem fordíthatott annyi gondot egy római darab kiállítására, mint manapság. Nem is volt erre érzék még akkor. Pedig a Világ ura már csak külsőleg is hatalmas színdarab. A kiállítás művészete kápráztató dolgokat művelhet benne. Hanem mind ez nem elég, ha nem akad egy művésze, a ki Konstantin szerepével megbirkózzék.

Már maga a gondolat, Nagy Konstantint színpadra vinni, meglepő volt. Csak a német irodalomban próbálta meg kivüle egy ismeretlen kis író. Én még gyermekkoromban láttam véletlenül e német darabot egy színműgyűjteményben, de azóta sem tudtam ráakadni. Az irodalom pedig nem tud róla. Miért kerülték a drámaírók Konstantint? Mert Nagy Konstantin történeti, de nem drámai alak. Olyan mint Caesar. Nagy diplomata, ki nem érez s így nem való egy dráma hőségnek, ki mindenekelőtt érző ember kell, hogy legyen, a mi a diplomata soha sem lehet. És mégis szemet szűrt Szigligetinek valami, a mi szituációk csiráját rejthette magában. Az, hogy Konstantinnak keresztény anyja volt és hogy Krispus fiát megölette. A történelem nem regél Konstantin lelkiismeretfurdalásairól. Valószínűleg nem is érzett ilyeket. De a drámaíró mint az emberi lélek bonczolója, mindig fölvehet ily kérdést. És Szigligeti is fölvehette. A történelem neki csak azt a szituációt nyújtotta, hogy Konstantin Krispus fiát féltékenységből tette el láb alól. Ezen kívül jóformán csak neveket talált egy dráma számára. De a költőnek ez elég. Ő pár nevet talál, azokban meglátja az embereket, az embereket egymás mellett, vagy egymással szemben látva kitalálja a helyzeteket, a helyzetekből aztán kitalálja az előzményeket és a következményeket, és ime meg van lelkében egy dráma meséje. De már most minő jellem lehet egy emberből, császárból, a ki fiát lefejezteti?

És minő jellem lehet az, a ki e mellett a kereszténységet államvallássá teszi, de maga nem keresztelkedik meg? Mindez a mi szemünkben rejtély, a költő szemében támpont az alkotásra. Mily szép jelenet az a Világ urában, ahol Konstantint anyja kérdőre vonja, miért nem lett még kereszténynyé. És mily gyönyörű az a másik jelenet, Krispusé, midőn oly fenséges megadással lép a vérpadra és így nyugszik meg végzetében:

Ha nem leszek többé, nem féltheti
Tőlem hatalmát; folytathatja nagy
Munkáit: a világon béke lesz
S az új hit győzend, melyben én hiszek.
Csak ő vihatja ezt ki lángeszével,
Ő a világnak más új arcot át:
A népek gyűlölsége eltűnik;
Egymást a népek szeretni fogják
S mind egy családnak lesznek tagjai;
Mert istenítve lesz a szeretet.

Krispus a drámában vetélytársa Konstantinnak, mert meg kell vallanunk, nagyobb jellem atyjánál. Rokonszenvünk egészen feléje fordul. Nemes alak, de szenvedélyes is, annyira, hogy tragikai hős. Nemes tüze még gyilkossá is teszi mint Hamletet. Hanem abból, amit atyjáról mond, a darabban semmi sincs. Konstantin itt nem a nagy augusztus, nem a nagy világtörténelmi alak. De nem is lehet az. Shakespeare Caesarja is csak azért oly nagy, mert nem cselekszik, csak körüle cselekszenek. Nem válik emberivé. Konstantinnak azonban kis emberré kell válnia, midőn a trónt félti fiától és harczol érte. Valódi tragikai hős-e? E kérdésre csak azt felelhetjük, hogy a szerencsés ember soha sem lehet tragikus, mint már Aristoteles megállapította. Ezért von részvétünk a szerencsétlen Krispus felé. Konstantin csak a darab vége felé közeledik a tragikumhoz, midőn belátva tévedését, elveszti a talajt lábai alól. A rosszlelkű

tragikái hősök már azért sem nyerik meg részvétünket, mert ők hívják ki a sorsot, nem ez őket, mint Krispusnál látjuk. A történelmet követve Szigligetinek Konstantint hajthatatlan keménynek és ridegnek kellett volna rajzolnia. De ez nem lett volna dráma, még kevésbbé tragédia. Ő az ingadozást kereste, mely az emberi természetnek oly megfelelő, midőn az apa a természet legszentebb kapcsát erővel szakítja szét. Ez nehéz feladat volt és nem is egészen sikerült. Konstantin néhol kicsinyes, amint magába száll és nem tudja mitévő legyen. Kérhetjük, miért írja oly gyorsan alá fia halálítéletét és miért fogatja el őt Rómában, midőn vele együtt ül a diadalszekéren. De ha tudjuk, mily hamar cselekszik az ember, ha tulajdonát félti valakitől, mily hamar hisz, ha féltékeny, megnyugszunk Szigligetii jellemzésében. Rómában meg azért fogatja el fiát, mert nem tehetné ezt vele oly bátran Konstantinápolyban, hol annyira népszerű Krispus. A határtalan önzés jól van feltüntetve Konstantinban. Hamar hisz Faustának, második nejének, midőn ez Krispus ellen ármánykodik. De midőn Fausta, ki gyűlöli Krispust, ezt még mikor vádolja is, képmutatóan fiának mondja, a költő nagy emberismerettel teszi ingerültté Konstantint:

Ki szól fiadról? Krispus nem fiad.

Azért ne vádold, én mit sem hiszek.

Te mostohája vagy s ha ő nem élne,

Fiadra szállna trónom. Érdekelt vagy.

De Fausta tovább megy s így izgatja férjét fia ellen:

Te a világot meghódoltatád,

De fiad meghódítja a szíveket.

Önzetlen ember lelkéről lepattan az ily vélemény, de az önzőnél termékenyenyé válik. Az önző ember bármily nagy, erős alak, hamar hisz a gyanunak, mert a legkisebbtől is félti hatalmát. Azért jól van az megokolva Szigligetiné, hogyan lesz Konstantin

fia ellenévé. Álruhában a nép közé vegyül s megerősödik abban, hogy fia rá nézve veszélyes. A dolog természete szerint rokonszenvünket nem birhatja Konstantin, mert bármily kitartó, de a kicsinyességben kitartó azon fokig, ahol a gonoszság lejtőjére kerül. Hogy lehetne így nagy? Fordulat áll be érdeklődésünkben, mikor Faustát bünteti meg. A negyedik felvonás már nem kisszerű, hanem félelmes Konstantint mutat. De itt is józanodik ki. Ha Fausta bűnös, úgy Krispus nem az. Anyja jön, ki a fiú érdekében lelkére beszél. És tudjuk, Szigligeti az anyák költője. Ez a felvonás valóban szép. Az V. felvonásban Konstantin végre igazán ember, ki szenved is megtörik. A költő tán nagy Theodosiusra gondolt, kit Szent Ambrus alázott meg, midőn Lactantiussal azt mondatja:

A porba bűnös! az atyai könyek
Fogyhatlan árja lesz keresztvized.

VII.

Szigligeti nagyobb és sikerültebb tragédiái között Béldi Pál a legérdekesebb, de a leghibásabb. Igazán nagy stilben van tartva. Kevés történeti drámánkban vannak a történelem nagy alakjai oly impozánsan „beállítva“, mint mondani szokás. A nagyeszű Teleki, a méltóságos Bornemisza Anna, a büszke Bánffi, a korlátolt Apaffy, a súlyos Béldi az első két felvonásban igazán a történelmi nagy mult perspektíváját közelítik meg, a hogy egymás mellett állnak és előttünk lassan lépdelnek. Mint tragédia azonban csak küzd a cél felé. Mert Béldi már eleve inkább áldozat, semmint tragikai hős. Igaz, Othello is áldozat Jágó kezében, de magatartása kemény, biztos. Béldi nem maga akar valami nagyot, mint Brutus, hanem játékszere a cselszövénynek. És nem egy Antonius nagy esze buktatja meg, hanem mint a hatalmas fa sudarát, gyenge férgek őrlik meg. A Teleki-család nagy irodalmi érdemei (hisz a darab maga is a legelső

Telekidíjért pályázott az akadémián, s azt Jókai Dózsa Györgye ellenében el is nyerte) arra a balfogásra vitték Szigligetit, hogy Teleki Mihályt, mint a méltányosság, becsületes hazafiasság emberét állítsa oda. Nem Telekit tette Béldi ellenévé, hanem a nyomorú Székelyt és Naláczit. Pedig Csereiből írta ki a jelenetet, midőn Teleki letérdel Béldi előtt és így veszi rá arra, hogy aláírja Bánffi elítélhetését és Béldi nője ezt kihallgatja. De Szigligeti a történelem ellenére, Székelynek adja e szerepet. Pedig egészen más lett volna a darab, ha Teleki végzi e tisztet és ő teszi felségáru-lóvá Béldit. Tény, hogy Béldi jellemére Szigligeti nem talált nemes, világos anyagot a történelemben. Deák Farkas legujabb tanulmánya sem tisztázza jellemét. Szigligeti maga volt tehát kénytelen Béldi jellemét megalkotni és vállalata nem sikerült. A bonyodalom azonban mesteri. Béldi ellenségei jól használják fel ellene azt, hogy félti nejét Bánffitól s így ugratják bele abba, hogy ennek halálát előidézzé. Együttal őt is börtönbe juttatják. A III. felvonásban Béldi a boszúvágy martaléka. De Apaffi szabadon bocsátja, oly feltétellel, hogy (s ezt Bornemisza Anna tanácsára szabja elébe) állítson ki hűségéről kötlevelet. Béldi megteszi ezt, de a IV. felvonásban álmélkodásunkra pártot üt, nem — mint mondja — Apaffi ellen, hanem tanácsosait akarja megsemmisíteni. Kiket? A nagy Telekit? Nem! Székelyt és Naláczit, akiknek másod és harmadrangú szerepe van. Jól mondja határozatlan tervére Csáki:

Sógor, balul tevél. Fegyvert ragadsz

És nem akarsz pártosnak látszani.

Béldi ettől fogva alattomos izgágának tűnik föl. A nem igaz érzelem okozza, hogy e felvonásban egész magatartása lapos szónoklatokban vész el s az egész IV. felvonás unalmas. Olyan „színá is, eresztené is“-féle jellem, aki nem érdekel, csak boszant. Vagy maradna Béldi tiszta hazafi, vagy lenne igazán valami érdekes

nagyravágyó, kit a szenvedély megtántorított. Így azonban folyton azt hajtja, hogy nem kell neki a trón és mégis egyszer csak Konstantinápolyban találjuk a diván előtt mint trónjelöltet. És csak azért nem fogadja el a trónt, mert hetven erszénnyel több adót kellene fizetnie mint Apaffinak, s ezt nem akarja tenni. A költő úgy viszi némileg helyre a jellemzési hibát, hogy Béldi — nincs ugyan kimondva — de bánja azt, hogy trónkereső lett.

A halál megmenti a hazát
Egy szörnyetegtől, a kinek nevét
Átkozta volna — így áldása lesz.

Ezt mondja, mikor a halálos poharat kiitta. Az utolsó felvonás jelenete valóban szép is. Itt az Béldi, a mi a IV. és V. felvonásban megszűnt lenni: nemes és tiszta.

Bayer József azt mondja, hogy Jókainak: Erdély aranykora című regénye termékenyítette meg Béldi Pált és jobb lett volna nem ismernie a regényt. Csakhogy Jókainál Teleki áll szemben Béldivel, a mi pedig nincs meg Szigligetinél. Jókainál Apaffi kedélyes és részeges. Szigligetinél nem az.

VIII.

Vannak, akik azt mondják, hogy Szigligetinél a színi hatás volt a fő, s hogy nem volt történeti érzéke.

Csupán színi hatásra dolgozott volna Szigligeti? Akkor miért fordult mindig szép tárgyakhoz? Miért nem írt csupán bohózatokat? Miért teszi annyiszor a tárgyat, a műfajt eléje a hatásnak, mely köznapi tárgy- és műfajban még könnyebb? Miért törekedett jellemzésre, mely nehezebb a hatásnál? És az a nagyon megvetett színi hatás nincs-e meg a klasszikusokban is? Már Aeschylos az Oresteiában félóráig állatja benn Kassandrát anélkül, hogy egy szót szólana? Igaz, neki csak két színésze volt. A harmadik csak statista lehetett. Ő hát statisztával játszatta Kassandrát, mert a kíváncsiságot fel akarta ébreszteni. Nincs

igazi klasszikus mű színi hatás nélkül. Szigligeti még kevésbé mondhatott le a színi hatásról, mert éppen ma nincs hatás nélkül tetszés. De a hatás lélektani dolog is, mert mindig a szívek fölött uralodik. És a merő hatás mestere volna az a költő, ki annyiféle alakot vett ki az életből? Hol van olyan genrefestője a színpadnak mint Szigligeti? Az ő csikósa, parasztjai, táblalabirái, nyárspolgárai, fősvényei, ripőkjei, obsitosai stb. csupán hatásosak és nem jellemzetesek-e is egyuttal! A 30-as és 40-es évek társadalmát, kiknek műveiből fogja örök időkre megismerni az utókor? Csakis Jókai, Vas Gereben regényeiből, csakis Szigligeti színműveiből.

Jellemző képességére nézve csak egy melléke-sebb alakját említjük meg, az indulatos Székesi mé-szárost (Szekrény rejtelve), ki csupán szerencsétlen temperamentumával idézi elő a drámai konfliktust. Szigligetinek van egy rossz darabja, T ö r ö k J á n o s (1870.) És ez mégis érdekes, mert van egy különös jel-leme, Balassi Menyhárt. Ez egyetlen alkalmazása a híres Karádiféle komédia jellemének drámairodalmunk-ban. Mindenre volt szeme, a hol életet talált, még ha régiségben fedezte is föl az életet.

Nem tud kort festeni, nincs történeti érzéke... Ez a leggyakoribb és legunalmasabb közhely. De hát ki mondja meg, a ki híját érzi, mi az a történeti hű-ség? Senki. Csak rámondják, a kik egymástól át-veszik, boldog-boldogtalanra, főleg a magyar költőre. Feledik, hogy a történeti hűség, legalább absolut véve soha sem lehetséges. Talán absolute történetihívek Shakespeare, Katona? III Richardot ma már rehabili-tálja a történelem, hogy nem volt szörnyeteg, vagy hogy legalább is nem nagyobb mint a kit Shakes-peare idealizál, utóda, a vérengző VII. Henrik. Melinda történetéről pedig kisütik, hogy 70 évvel későbbi ko-holmány II. Endre koránál. Így III. Richardot és Bánk-bánt szerencsére a költő tévedésének köszönheti az

irodalom. Történeti hűség lenne, ha mindent igazán, úgy adna elő a költő, ahogy megtörtént; ha az elmúlt korok szokásait, lelkületét, nyelvét vinné színpadra. Nos ezek nem örökíthetők meg s így nincs, honnan másolja le a költő. Shakespeare Brutusa és Cassiusa önözik (angolul = you) egymást. Történeti ez? Hát a szegény magyar költő honnan vegye a multak társadalmi rajzát? Vannak-e naplók az Árpádok és Mátyás korából? Mi hát a lehetséges történeti hűség? Ez abban áll, hogy a költő elhagy mindent, a mi a mai embert juttatná eszünkbe. Pl. egy 1741-iki országgyűlési követ beszédmodorát, ha nem ismeri, nem beszélteti őt egy 1901. képviselő hangján. E hangot elhagyja. Így tett Katona. Bánkbánjának magyarjai egytől egyig kecskeméti magyar emberek, de a kecskeméti napi vonatkozások nélkül. Szólanak azonban II. Endre, III. Béla dolgairól és így úgy tünnek föl mint történeti alakok. Pedig csak épen nem mai alakok. Ha bemegyünk egy uszodába, a ruhátlan alakokról nem tudjuk, magyarok-, németek-e, mai, avagy régi emberek-e. A ruhátlan ember mindig egyforma: általános ember. Így jár el a költő, ha történeti embert fest. Első dolga kivetkőztetni mai ruhájából. Csak testét, lelkét hagyja meg; azok mindig egyformák voltak. Ha az ily általános emberhez még hozzátehet bizonyos történeti adatokat, szokásokat, az azon korbéli nézeteket, a hogy akkor, régen vélekedtek az emberek: megközelíti a történeti hűséget, de el nem éri. Csak a maitól távolodik el. És ez elég. Ez a finom érzéke meg volt Szigligetinek. Ha Kisfaludy királynét rajzolt, abból Mária Terézia lett. Ha hőst, az egy Napoleon korabeli osztrák huszártiszt volt. Szigligetinél ilyesmit nem találunk. Bornemisza Annája a mult matrónája, Grittiye félvér olasz. Nagy Konstantinja udvarában az udvaroncok úgy czimezik egymást mint Gibbon leirja. De a történeti szellemet

is törekszik festeni, hogy miről beszélhettek hajdan az emberek egymás közt mint napi dolgaikról.

A drámairó mint történész nem lehet nagyobb a történésznél. A miről Macaulay, Salamon Ferencz nem tud, hogy tudjon arról a költő? Sőt a mi azt illeti, költőink, Jókai, Eötvös, Kemény többet rekonstruáltak a történelemből mint maguk a történészek mert: kénytelenek voltak vele, nem lévén nálunk divatos a kulturális történelmi rajz. Tehát mutassátok ki, hogy Brutus (a ki uzsorás volt és a ki katonáit Philippi előtt avval biztatta, hogy kirabolhatják a görög városokat, ha győznek), II. Fülöp, Stuart Mária a történelem valódi alakjai s akkor vádoljátok Szigligetit, kinek Budai Ferencz, Horváth Mihály, Fessler kis ujjában voltak és a ki egymaga írta meg az Árpádok, Mátyás, az erdélyi fejedelmek korát, amire most Koczán díját tűzi ki az akadémia.

IX.

A trónkereső koronája Szigligeti történeti tragédiáinak, egyik legbecsesebb köve a magyar tragédia koronájának. Bánkbán után Az ember tragédiája, és a Kegyencz, ezek után a Trónkereső következik irodalmunkban. Nem érte el e magaslatot később sem Endre és Johanna, Rákosi, sem Spartacus, Csiky tragédiája. Nyirbálhatják érdekeit a szigorú kritikusok, de a köztudatban magasan áll és bölcsen, szavazat nélkül ment át iskoláink tantervébe, hol mint ifjúsági olvasmány Bánkbán, Az ember tragédiája és Toldi mellett foglal helyet. Nagy szó nálunk, hogy ez a darab eddig 33 év alatt három kiadásért meg. Alig nyerte el a Karácsonyi-díj 400 aranyát, melyet azóta kevés költő kapott meg: gróf Zichy Géza sietett németre lefordítani. A Trónkereső nemcsak színdarab, hanem költemény. És olyan költemény, mely szép darab. Épp úgy olvasmány, mint hatásos színmű.

Mindenekelőtt a történeti rész tekintetében figyelemreméltó, jeles korrajz. Visszavarácsolja a magyar nézőt az Árpádok korszakába. A személyi jelleg éppen e korban a legkevesebb és a költő megint csak saját leleményére volt utalva. Daczára annak, hogy a személyi jelleg épp e kor krónikáiban a semminél nem sokkal több, a történelemben meglevő szituáció sokat mondó, kínálja az élő ember alakjait, úgy, hogy Borics kora Czuczortól máig*) csábító volt íróinkra nézve. De a Trónkereső oly magaslaton áll, hogy Boricsot soká nem fogja költő hőseül választani. Mert Szigligeti mesterileg vont ki a meglevő szituációkból a személyi jelleget. Így nála Borics férj és apa, a miről a történelem nem regél, de a mi valószínű. A kunokali czimborálása alkalmas volt arra, hogy Szigligeti egy kún fejedelmet tegyen bujdosóvá és ennek leányát tegye szerelmessé Boricsba. Igen jó abbeli szilárdsága, hogy — a mit Szász Károly Salamonjában**) előtte megtett — nem élt az alkalommal, hogy Boricscsal is viszonoztassa a kun leány szerelmét és így a szerelem játékszerévé degradálja hősét. Ellenkezőleg Borics annyira jó férj, hogy férji hűségének és odaadásának lesz áldozatává. Neje őrzi azt az iratot, melyben anyja felfödi a valót, hogy ő nem Kálmán fia. Ez az alap, hogy Borics továbbra is jogosnak hiszi föllépését. Neje, Judit magatartásában is indokolva van az, hogy miért titkolja előle a valót. Ő szeretné, hogy férje magyar király legyen s midőn ez nem sikerül, csakis ekkor, féltékenységből, boszúból tartja hűtlennek hitt férje elé az iratot, mely ezt kiábrándítja. E meggondatlansága és kicsinyessége ismét al-

*) Czúczor eposa : Az aradi gyűlés. Ezen kívül a következő drámák: Hegedüs Lajos: Bibor és gyász. Jókai: Könyves Kálmán. Berényi Antal: Vak Béla és Kálmán király. Petőfi: Tigris és hyéna. Szász Károly: Fattyú Borich (pályázott a Trónkeresővel). Szigligeti: trónkereső. Endrei Zalán: Ilona királyné (a Kóczán-díj nyertese).

**) És Schiller hasontárgyú Demetriusában.

kalmas arra, hogy a hős sértődöttsége, csalódása hatalmasan nyilatkozzék meg pathosában. Egy nagy-lelkű Judittal a tragédia laposan, Borics sopánkodásaival végződnek, holott a kicsinyes Judit eljárása még mélyebbé teszi a hős keserűségét, szenvedélyesebbé, igazoltabbá, jogosabbá kitörését. Nem a világrend ellen látjuk őt, hanem oldalán a világrendet s ez jól esik :

Ki szólit engem? Én király fia?
 Gaz és bitorló, álarczos hazug,
 Kinek születve már rút bélyeget
 Sütöttek homlokára — az vagyok!
 Most jőjjetek büszke főurak,
 Tiporjatok le, pökjetek szemembe,
 Állítsatok bitóra; még az is
 Tisztos hely, azt is megfertőztetem!
 A trónra? . . hahaha! a trónra engem?!
 Boricst a trónra, a fattyú Boricst?
 Bitót, tövist: nem trónt és koronát!
 Judit. Én türtem ezt s ha hú vagy —
 Borics. Hah, te nőm?
 Mind, mind hazugság, árulás! csalás!
 A fejdelemnő férje egy Borics!
 Hah szörnyű asszony, ezt te jól tudád
 És titkolád előlem? — úgy van, úgy;

— — — — —
 Ő csak boszúból adja most is át,
 Csalárd gyanuból: Oh mily büntetés!
 Ki csaltam annyit, im alaptalan
 Gyanu s csalódás által bűnhödöm

— — — — —
 Te lettél volna végső menedékem
 S most undokabbnak látlak bűneimnél.
 Soh sem szerettél; nem volt sem hited,
 Sem bizodalmad, sem igaz erényed.
 Még arra sem vagy méltó, hogy gyanud
 Szemét kinyissam: gyűlölj! ez legyen

A búcsú köztünk. Én elrejtezem
 A rengetegbe, szem többé ne lásson,
 Legyen sírommá a megsemmisülés.

Azt vethetné ellen valaki, hogy egy tragikai hős nem lehet egy kicsinyes lelkületű nő áldozata. S ha Béldi Pálban az a hiba, hogy csak áldozat, nem hiba-e ez a Trónkeresőben? Ámde nem-e épp a nagy tragikusok nagy szenvedélyükkel mind kis lelkek martalékai? A nagy Volumnia nem rövidlátó-e hiúságában, midőn fiát consulnak akarva látni, ennek vesztét okozza? A nagyszívű Hermione viszont (a Téli regében) egy kicsinyes férj áldozata, (de nem jelentéktelen emberé, mint Béldi.) Szigligeti nem is jó ellenkezésbe a történelemmel. Ott egy szélhámos kalandort talált, ki minden lélektani motívum nélkül züllik el. Ő nagy, nemes hőst csinált belőle, a ki szintén elzüllik, de a motívumokat maga a költő teremtette meg. Tragédiája eredményében történelmű, indítékaiban eredeti, lélektani.

Meg kell e helyütt jegyeznünk, hogy a Trónkereső némi hasonlóságot mutat Schiller Demetriusával, (az ál Dimitri czár), mely töredékben maradt fenn. De lényeges különbség a két mű között az, hogy Demetrius igazi csaló. Ő tudja, hogy nem jogos trónutód. A tragédia tárgya Schillernél hazugság, Szigligetnél tévedés és ez sokkal szebb. Schiller művében, a tervezet szerint elágazik a cselekvény, a hős kicsinyesebb, kipked-kapkod, szerelmeteskedik. Valószínűtlenség is van az okadatolásban. Pl. hogy a csaló vélt anyja oly hamar hiszi, hogy Dimitri fia, és hogy a nemes Dimitriből oly hamar lesz csaló. Mind ebből látható, hogy a német irodalom nem sokat vesztett Schiller Demetriusával, azáltal, hogy töredék maradt, s ez lett volna leggyengébb műve. De nekünk jó összevetni Szigligetivel, hogy lássuk, mennyivel szigorúabban motiválta ő tárgyát. Nyelvezete pedig erő és páthos dolgában kiállja a versenyt Demetriuséval,

melyben Schiller szokott virágos képzelmét nem találjuk.

A személyi jelleget Szigligeti még egy más mozzanatban teremtetten meg szerencsésen, ama viszonyban, melybe minden történeti segítő támpont nélkül Boricsot anyjával hozta. Predszlava leghatalmasabb drámai alakjaink egyike. Hogy egy hajdan kaczer nő lehet-e oly bűnbánó, nem kell kutatnunk. A történelemben egész jellemét homály fedi. Szigligeti anyát adott benne, anyát, ki fiát szereti és a ki fia jövőjében a maga multját siratja. Az is valószínű, hogy zárdába vonul vissza, (mint Demetrius anyja, bár ez nem önszántából). A középkorban ez megszokott dolog volt És mily igaz az, hogy botlását szégyenli fiának bevallani, holott ezzel megmenthetné őt tragikus sorsától. De tudjuk, az életben a szégyen érzete mily hatalmas és hány jó tettet akadályoz meg.

Borics tehát két érdek áldozata: anyjai és nejéé. Jó tragikai hős-e az, a ki valaminek áldozata? Jó, ha ha az ügy méltó az áldozatra. A világirodalom és az élet ezt mutatja. Sorsunk sohasem függ tőlünk csupán. Mindenesetre saját jellemünk döntő, de nem egymagában. Mert életünk sem folyhat le egymagában, elkülönözve az emberektől. Borics jó fiú, jó férj. Ő nem azért akar király lenni, mert nagyravágyó, hanem azért, hogy anyja becsületét helyreállítsa a világ előtt. Józanul tekintve ez: téves, szép rajongás. De éppen ez tragikus valami. Mily erkölcsileg szép program! Csodáljuk-e, hogy ily érzülettel a túlságig megy? Nincs az az elvetemült gonosz, aki szülő anyjáért ne harcolná, hát még Borics, a nemes, a hős férfiú? És pályája annyira tragikai, hogy azon a tragikusok minden phazisát megtaláljuk. Büszkén, reményekkel eltelve indul útjára. A második felvonásban mintha megnyílnék a hős előtt az örvény. Hátha igaz, amit a nádor mondott, hogy ő nem Kálmán fia:

B o d o m é r. Ezen sötét tűz —

Borics. Egy pokol szikrái!
 Egy hegy nehezült rám — megfulladok.
 Anyám, anyám pellengéren állt
 S én rút bakóit meg nem fojthatám!

— — — — —
 Nem tudta védni senki csak szivem.

— — — — —
 Árnyak jelennek meg szemem előtt,
 Irtóztató, fertelmes, undok arczok.
 Ott egy király jön; folt van koronáján,
 Undorral kapja azt le s elveti,
 S villámszemekkel fattyúnak nevez.

— — — — —
 — — — — — Nem hiszek! —
 S ha a világnak csak egy nyelve volna
 S fülembé ama szót kiáltaná,
 Elnémítná anyámnak egy szava
 S e szót ki kell — ki fogja mondani! —
 Nem, nem! Ily ocsmány kérdés ajkamat
 Ne undokítsa; gondolatja se
 Fészkelje meg magát zavart agyamban!*)

De megriadnak a kürtök s így villanyozzák fel
 bizonytalanságából:

Ez a boszúnak hívó szózata;
 Ha győzők, érte boszút állhatok —
 Avagy mondják azt: meghalt anyjáért!

Nem kifogásolhatjuk Boricsban, hogy vak akar
 maradni s nem kívánja látni a valót. Ki akarná le-
 rántani a leplet szülője titkáról? Borics ingadozása a
 legtragikaibb. Midőn csatát vesz, újra föléled gyanuja,
 hátha igaz a vád, mivel anyját illetik. Szeretné, hogy
 ne legyen igaz:

Oh e boszúhoz hogyha van jogom,
 Irtoztató lesz! Rájok zúdítom

*) Borics meg is akarja kérdezni anyját, igaz-e a rágalom.
 De anyja meghal, előbb, hogysem felelhetne neki.

Kelet, nyugat, észak, dél harczosit;
 Minden boszús, irígy, gyűlölködő
 Szomszédot. Irtóháborút viszek!
 Nem lesz előttem semmi kegyelet:
 Égő faluk hirdessék jöttömet;
 Vér s pusztítás jelölje nyomdokim.
 Trónjukra hágok —! nem nyakukra hágok
 Király leszek! Király, nem hogy szeressem,
 Hanem fenyítsem, pusztítsam, kiirtsam!

Ez már a szenvedély túlzása, megtévelyedése, mely minden tragikusnál be kell, hogy következzen. Erő, nagyság van itt Borics páthosában, mint Bánkot kivéve, más tragikusainknál nem találjuk. A hős fenyegetődzik, hogy igaztalan is tud és akar lenni. És mindezt jogérezte sugallja:

— — — — Minő bűnt bánjak én?
 Bűn-e, ha mind halálig harczolok
 Azért, mi engem illet jog szerint?
 E trón enyém s ez ország pártütő,
 Csak visszahódítom, megbüntetem
 És megboszulom meggyilkolt anyámat.

Kérlelhetlen meggyőződés vezeti útján még akkor is, midőn sarcastikusan mondja:

Már gyűlnek hiveim —
 Oh azt ne kérdezd, hogy kik? czinkosok,
 De ölni és öletni jók nekem.

Most már elzüllött a hős. VII. Lajos király kegyelmét koldulja. És ez a fordulat is úgy illik a tragikus pályájához. Ily elzüllött a büszke Coriolanus, mikor megteszi azt az erőszakot lelkén, hogy Aufidius küszöbét átlépi. Ily elzüllöttek Othello, Lear, Macbeth, Hamlet, mind. Az V. felvonásban kijózanodik végre. De tragikai magatartása itt is következetes. A kijózanító ellen (neje) dühöng, de nem anyja ellen. Ez ellen egy szava sincs. Ő szentnek tartotta az ügyet s meggyőződése nem szenvedett csorbát az által, hogy megtudta, mikép az az ügy nem lehetett szent. Az ő fiúi

érzése nemes, igaz volt. És ez nem nevezhető a német aesthetika terminológiájával tragikai vétségnek. Boricsnak igaza volt. Neki nincs vétsége. A sors áldozata ő. És előbb-utóbb oda fogják reformálni a tragikai hős magatartásának lényegét, hogy ez abban áll, mikép nem ő hívja ki a sorsot, hanem a sors hívja ki őt és ő nem tehet máskép. A melyik hős kihívja a sorsot, az gonosz. Ilyenek Macbeth, Richárd.

Borics, igaz, hogy áldozat.

De nagyban különbözik Béldi Páltól.

Ha Borics áldozat is, mégis tragikai jellem, mert áldozat voltaért nem hárítja másra a felelősséget, mint Béldi Pál teheti. Miután kijelöltetett az áldozatra, ő tüzi ki az eszmét zászlójára és hősileg kitart mellette.

A Trónkereső Szigligeti utolsó életképes műve és a legnagyobb, a mit alkotott. Legtisztább költeménye is ez, nyoma sincs benne a bombasztnak. Minden szó helyén van. Még a mi közhely is, sajátjának látszik. Nyelve, ha nem is lírikus (Rózsánál vevődik ez észre különösen) de egyéni. Alfieriben, Telekiben különben még annyi lira sincs mint Szigligetiben, de ki tagadná geniejüket? A Trónkeresőnek saját stílje van, mely más írónkéhoz nem hasonlít.

X.

A kritika, mely oly sokszor elvet valamit, Szigligetivel is túlszigorúan bánt el. Megtagadta tőle a költő nevét (Kisfaludy K. költő, Sz. nem az!) és merő mesterségre redukálta érdemeit. Pedig hány kritikus évuult már el Szigligetinek, míg az ő darabjai élnek és lelkesítenek. Folyton ünnepli a közönség a Czigányt, és a ki ebben Rózsit megalkotta, az ne lett volna költő?

Szigligeti mindenesetre nem Goethe- vagy Schiller-féle színi költő. Lirai érzése szegény. Költői kifejezési alakjai sem újak. De nyelve élénk, szenvedélyes; nem lendületes, de erőteljes, gondolatai pedig egyéniek, velősek. Fantáziája, ami az alakok és helyzetek soka-

ságát illeti, Jókaiéval vetekedik. S a kiben ily képeségek vannak, az ne lenne költő? Kisfaludy Károlyról az irodalomtörténetben ifjainknak azt tanítják, hogy költő volt. Nem nevetséges-e, hogy már Szigligetit nem merjük annak mondani? A különben tehetséges Csiky Gergely mily hamar kimerült! Összes alakjait néhányra lehet redukálni, még pedig többnyire Mosolygóra, Erszényes Miskára. Mindig ilyen becsületes gazemberekben ismételte magát. Tizenötéves írói pályája lassú hanyatlás*) Szigligeti ellenben folyton emelkedett, s egyik utolsó műve, a Trónkereső, koronája költészetének. Tehát gazdag tehetség. A legnyugtalanabb teremtető művészek egyike. Messze célokért dolgozik s évtizedek múlva visszatér egy-egy pontra, hogy azt tökéletesítse. Későbbi érett műveinek alapmodelljeit megtalálhatni első kísérleteiben. Nem ismételte, hanem tökéletesítette magát. Valami kiváló lelkesülés köti őt mindig tárgyaihoz, éles szem az élethez, finom érzék az aesthetikához, fantázia a költőihez, a történelemhez. Szigligeti munkássága példátlan nagy körben mozog. Ő nem csak a maga tehetségének körét tágította, hanem az irodalomét is. A népszínműről, melyben utólérhetetlen, nem is szólva, a vígjátékban, vaudevilleben, középfa ju drámában új meg új terrénumokat nyitott.

Irodalomtörténeti jelentősége korszakalkotóbb Kisfaludy Károlyénál. Kisfaludy jókedvű, de szűk látókörű író. Kotzebue ephemer fogásaitól nem tudott menekülni. Nem volt meg a legnagyobb adománya a költészethez: a nagy mintát (Molière) választani a

*) Hogy nem frázist mondunk, bizonyítja az, hogy Szigligeti a régibb író még ma is uralkodik utódai fölött a műsorban. 1900 szeptemberétől 1901 júniusig, tehát egy színiévad alatt Szigligeti 11, Rákosi 10, Herczeg Ferencz 7, Berczik 5, Csiky 4 estét töltöttek be darabjaikkal a nemzeti színházban. Hozzá kell vennünk, hogy a nemzeti színházon kívül a népszínház is adja Szigligeti műveit, melyek nincsenek a statisztikában.

kisebb (Kotzebue) helyett. Szigligeti rögtön fölismerte, hogy a dráma mesterei Shakespeare, Molière és velük együtt tanítványaik, a francziák. Katona még a németek tanítványa. Bánkbanban lerázza a német igát, de úgy, hogy más mintához nem fordult. Tehát a német volt az utolsó öltözet, melyet saját geniusa levetett. Szigligeti mutatta meg az új utat a francziák felé. De nem lett francia utánzóvá (mint Jósika Kálmán, Toldy István, Ábrányi Kornél), hanem önálló alkotóvá. Valamennyi későbbi író Szigligeti tanítványa a compositió és technika dolgaiban. Ma már magyar író nem is képes másképp drámát írni, mint e modorban. A francziáktól először is a meseszövést és az elrendezést sajátította el. Szigligeti leggyengébb művében is a mese gazdag és a fődolog, mint már Aristoteles kívánta! És leggyengébb darabjában is, a mi van, kitűnően van elrendezve. Éppen ezért leggyengébb dolgát is el lehet olvasni, nemhogy a jobbakat ne lehetne. Egészséges életnézete az örök igazhoz vonzotta. Az ő korában még Vörösmarty is sorstragédiát adott a V é r n á s z b a n . Szintúgy Czakó, a V é g r e n d e l e t és L e o n a szerzője. Szigligeti csak a Zách unokáiban közeledik némileg a sorstragikumhoz; ezenkívül mindig az emberi akaratot teszi irányadóvá. A romantizmus végleteitől is megkimélte Szigligetit egészséges érzéke. Tanult Hugo Victortól, de nem majmolta.

A legmélyebb dramaturgiai tanulság, melyet Szigligeti a világirodalom nagyaiból vont: a szituáció tana. A drámaíró feladata az élet helyzeteit elővarázsolni; hogy micsoda helyzetek származnak bizonyos egyének összekerüléséből. A jellemek teremtik a helyzeteket, de a helyzetek is kiforgathatják a jellemeket.

Szigligeti Petőfivel és Aranyval együtt harmadik nagy költőnk, ki a népies költészet reformátora. A Csikós költőjét mint újítót Petőfi és Arany mellett kell említenünk. A Csikós kerek művészettel világo-

sítja meg azt a jogtalanságot, a mit Fazekas Ludas Matyiban naivan érint.

Érdekes, hogy Szigligeti egy rendkívül jellemző szituációját, hogy t. i. egy fiatal korában bukott ember később Iszonyuan bűnhődik (A rab) negyven év múlva (1885) egy német író is megteremtette. Wallersee „Die Verlassenen“ című drámájában nagyjában Kövesdi Péter sorsát, ki hasztalan törekszik hibáját jóvá tenni, hozta színre, a nélkül, hogy Szigligetiét ismerte volna. Ez is példája annak, hogy Szigligeti vizsgálója volt a kor viszonyainak. Csakis mélyen vizsgálók találkoznak eszméikben.

A szituáció hatalmas rendszere vitte Szigligetit a népszínmű tárgyra. Az úrrend a parasztság közötti ellentét az ő szemében hatalmas drámai helyzet volt. A szegény pórfiú, kit kötéllel fognak a katonasághoz; a becsületes paraszt, kinek leányát az úrfi el akarja csábítani; a bujdosó ifjú lengyel, ki mivel nemességét nem igazolhatja, tolvajok közé záratott (Két pisztoly): mindez a nemesi és a pórosztály közti kiáltó ellentétek helyzete. A két pisztolyt illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy Szigligeti a börtönélet demoralizáló világának rajzában Eötvöst előzte meg. Mert a Két pisztoly 1844-ben adatott, míg a Falu jegyzője 1845-ben jelent meg. De az ő éles szeme a népet nemcsak falun kereste. A Szekrény rejtelmé, a Rab, a Lelencz a városi nép élethelyzeteit is feltárta előttünk.

Szigligeti nem volt oly egyoldalú, mint a mai írók, kik csak a közeli viszonyok vizsgálatában feneklenek meg. Visszapillantott a múltba. Ott bátrabban állíthatta föl a nagy szenvedélyek helyzeteit. Első, igazán figyelemreméltó műve a Pókaiak, mely 1838-ban került színre. A dráma tárgya ugyanaz a mi Gyulai Pál balladájáé, csak hogy szélesebb körben felölelve Irodalmunkban az anyai szeretet, melynek költője Szigligeti lett, itt van először megérzékítve. Ez volt

Szigligeti legkedvenczebb témája, melyet utolsó sikerült tragédiájában, a Trónkereső Predszlavájában klasszikai tökélyvel tett drámaivá. És addig hány hősanymát szólaltatott meg a színpadon! Gertrudot, Zrinyi Ilonát, III. Béla és Konstantin anyját. Valamennyi közül Zrinyi Ilona és hős fia, II. Rákóczi szituációja a legmegkapobb. II. Rákóczi fogsága oly műve Szigligetinek, mely megbénítja utódai tollát. Ehhez nem mer nyulni senki sem. Mily szerencse, hogy Szigligeti sem tudhatta még akkor, hogy Rákóczi Prágába vitele után sohasem találkozott anyjával többé! Egy szép jelenettel lett volna szegényebb a magyar dráma. De az ő szituációja még egy tekintetben érdekes. Egy valamikor hírneves író, Halm Frigyes (Münch-Bellinghausen báró) nyolcz évvel később (1857) a Ravennai viadorban (Der Fechter von Ravenna) ugyan olyan szituációt dolgozott föl. Tudott-e Szigligeti művéről, alig hihetni. Thusnelda (kiről Tacitus ír) fiát Thumelicust ugyanúgy ösztönzi harczra a haza ellen-sége, Róma ellen, mint Zrinyi Ilona Rákóczit Ausztria ellen. A különbség csak az, hogy Rákóczinak tettetnie kell, mintha nem volna jó magyar hazafi, míg a Rómában felnőtt Thumelicus valóban nem érti meg többé anyját, ki aztán fiát altában leszúrja. Ilona fájdalmas kitöréssel bucsuzott el fiától. Megbocsát neki, de hóhérait elátkozza. És ez szebb és természetesebb, mint a német írónál, kit Szigligeti megelőzött. Szigligetire azonban hatott az idegen dolog is, de nem plagizáló értelemben. Audoin páter beszéde (a Vasálarczos-ban) hasonlít páter Knitteliushoz. De szerepe is ugyanaz mint az utóbbié, mert kéme és őre Gastonnak. Egyébként Knittelius egész alakja és humora Szigligetié. Ugyancsak a Vasálarczos adott eszmét Szigligetinek Zrinyi Boldizsár hatalmas alakjához is. Az V. felvonásban az örült Gastonban felismerhetni az örült Z. Boldizsárt. De a feldolgozás és motiválásban egészen eredeti. Hanem a mi többé nem

csupán benyomás, de valóságos felhasználás, azt egyszer Szigligeti is megtette a Liliomfi első felvonásával, mely nem egyéb mint Nestroy Umsonst című egy felvonásos bohózatának változata. Szigligeti persze még két felvonást irt hozzá s ez menti, hogy a főcselekvény mégis csak övé.

Említettük Szigligeti meseszöví virtuóizását. Ez volt az első, a mit eltanult a francziáktól. De ő nem maradt meg a pusztá meseszöví fokán. A helyzetek, a jellemek, a hazai jelenségek kötötték le figyelmét. Hugo, Dumas, Scribe boldog francziák, a kiknek csak a mesére és tantiémekre lehetett gondjuk. Szigligeti nem ért rá — csupán mulattatni. Olyan szíve volt, minő ma egy drámairónknak sincs, kiknek nőalakjai csak — színésznők. A szív tette őt a nép szószólójává. Mily hatalmas szózat 1843-ban Szökött katonája, később 1847-ben Csikósa a jobbagyi intézmény ellen! A szívben keressük a főmozgató elemet, mely Szigligetit a történelmi dráma szenvedélyes harcosává tette. Szerette hazáját. Mai íróinkból a hazaszeretet teljesen hiányzik. Csiky hazafiassága nem volt többre képes mint Petneházyra. Az emberi jellem, a nagy szenvedélyek, az ideális szituációk keresése vezette rá Szigligetit a történelemre. Sőt ezt is gyakorlati czélokkal hozta néha kapcsolatba. Egyik első művében a Pókaiakban (1838) Erdély egyesítését Magyarországgal hangoztatja. Szigligeti tehát — mindezt összevéve — szerencsés franczia kollegáitól eltérőleg kulturális jelentőséggel is bír. Népszínműveiben lefényképezte a 30-as és 40-es évek társadalmát s így e tekintetben oly forrásművek darabjai mint Jókai és Eötvös regényei.

Végül Szigligeti termékenysége világirodalmi jelentőségű. Lope de Vega, Calderon, Kotzebue, Scribe, Benedix írtak oly sokat mint ő. De nemcsak sokat irt, hanem olyat is, a mi évtizedeken át kedvelt darab volt; sok műve ma is disze a színpadnak. Bayer

József a m. dráma történetében statistikailag mutatja ki, hogy 1837-től (a nemzeti színház megnyitásától) 1867-ig, tehát 30 év alatt az eredeti drámai előadások száma a nemzetszínházban 2465 volt. Ebből Szigligeti darabjaira 842 esik. Igen, de a többi író műve közül a legtöbb csak 1—3 előadást ért meg s így még jobban kitűnik mily sokan versenyeztek vele a pálmáért, a kik mind elbuktak. Ha nincsen Szigligeti, ki folyton ébren tartotta a közönség érdeklődését úgy újdonságaival, mint darabjai megismétlésével (a mi még mélyebb nyomot hagy a közművelődésben) mily magyartalan, mily szegény lett volna a magyar színház élete! És vegyük hozzá Szigligeti nevelő hatását. Az ő példájának köszönjük a geniális Szigetit, Jókai, Dobsa, Tóth Kálmán, Balázs Sándor, Berczik Árpád stb. munkásságát. Ő vitte színpadra Váradyt, Csikyt. Egy-egy író ezek közül, vagy mondjuk: Katona, ha hiányzik, szegényebb lenne drámánk egy-egy jeles, vagy nagy művel. De ha nincs Szigligeti, az egész modern magyar dráma, melynek ő vetette meg alapját, hiányzanék.

